

RECENZE

SUBJEKT V MODERNÍ LITERATUŘE

Proměny subjektu, 1–2. Nakladatelství MLEJNEK, Pardubice 1994, 386 stran.

Kolektiv pracovníků Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV vydal v roce 1987 genologicky pojatou publikaci s názvem *Poetika české meziválečné literatury*. Hodlal na ni navázat knihou věnovanou problematice subjektu, avšak napsané studie mohl z finančních důvodů vydat jen brožovaně, přičemž je byl nucen rozdělit na dvě části. Oba svazky redigovala **Daniela Hodrová**.

První soubor obsahuje deset studií šesti autorů. Úvodní stať *Subjekt ve filozofii a umění moderní doby* napsal **Aleš Haman**, z jehož pera vzešla i následující studie *Umělecký subjekt jako sociální role*. V prvním textu je subjekt charakterizován v obecné rovině, a to s připomenutím názorů řady filozofů, ale i literárních vědců (zejména Jana Mukašovského a Romana Ingardena). Autor ho konfrontuje s příbuznými pojmy (sdělení, stylizace), všímá si jeho podob v různých sférách umění. V jejich vývoji rozlišuje dvě cesty: první se vyznačuje redukcí smyslových vjemů a intelektuálním přesahem tělesnosti (kubismus, konstruktivismus, pop-art), druhá destrukcí „přirozeného“ světa a hledáním nových vyjadřovacích forem (surrealismus, lettrismus, konkrétní poezie); obě cesty shodně vypovídají o porušení personální dynamiky lidského subjektu, rovnováhy soužití jedince a obce. Druhou studii Haman pojal povýtce sociologicky. Sleduje v ní proměny sociální role spisovatele v meziválečném období, vycházejí přitom z udělených státních cen, leč i z charakteru generačních či směrových seskupení a z osobnostních specifik jednotlivých tvůrců. Vcelku logicky pak za páté meziválečné literatury pokládá čapkovské „duchovní centrum“ (František Götze), nikoli příslušníky avantgardy, jak se to dělo dříve.

Autorkou třetí stať *Subjekt a text* je **Alena Macurová**. Rozlišuje v ní subjekty stojící mimo text a subjekty textové, které dále člení na dvojice produktor – receptor (implicitní hledisko) a narátor – adresát (explicitní hledisko); tyto pojmy potom konfrontuje s dalšími užívanými termíny. Nastihuje též charakteristiku postavy literárního díla, tedy dalšího typu textového subjektu.

Následující trojici studií napsal **Vladimír Macura**. V první z nich, nazvané *Zrod moderní subjektivity v poezii a jeho rozpory*, se zabývá ohlášeným fenoménem v básnické tvorbě Antonína Sovy, J. S. Machara, Otokara Březiny, Karla Hlaváčka, Jiřího Karáska ze Lvovic či S. K. Neumanna. Srovnává jeho realistickou a symbolistickou prezentaci, přičemž polaritu obou těchto poloh právem považuje za „vývojově plodnou“. Básnický subjekt zkoumá i ve studii druhé (*Problémy subjektu v poezii „generace buřičů“*) a třetí (*Básnický subjekt v poezii dvacátých let*). Jeho prizmatem analyzuje verše Petra Bezruče, Fráni Šrámka, Josefa Holého, Jiřího Wolkera, Miloše Jirka a řady dalších autorů; zvláštní pozornost přitom věnuje různým autostylizacím.

Na Macurovy rozborů chronologicky i tematicky navazují dvě studie **Marie Kubínové**: *Tvůrčí subjekt a zobrazený mluvčí v poezii dvacátých let a Sebereflexe tvůrčího subjektu a téma slova v poezii třicátých let*. Kubínová se meziválečnému básnictví věnuje již dlouho (viz například její *Proměny české poezie dvacátých let*, 1984), a to na vysoké teoretické úrovni. Ukazují to i obě zmíněné studie, zaměřené na „dohově či směrově příznačný způsob zacházení s verbálním vyjadřovacím systémem.“ První z nich přináší mimo jiné rozbor tvorby Vítězslava Nezvala, Jaroslava Seiferta, Jiřího Wolkera a Konstantina Biebla, významně dotvářející obraz poetismu. Druhá studie nejprve objasňuje souvislosti tohoto směru se surrealismem a poté interpretuje básně Františka

Halase, Viléma Závady, Vladimíra Holana, Jana Zahradníčka a Richarda Weinera, vnitřně spojené tematikou básnické řeči.

Další vývoj naší básnické tvorby analyzuje studie **Jiřího Trávnička** *Svědék v poezii Skupiny 42*. Trávniček zde vychází ze situace na přelomu třicátých a čtyřicátých let, kdy se změnil vztah valné části české poezie ke skutečnosti a eo ipso i charakter lyrického subjektu, který se stal v podstatě svědkem každodenní reality. Dokazují to analyzované básně Ivana Blatného, Jiřího Koláře, Josefa Kainara či Jifiiny Haukové, ale i kritické projevy Jindřicha Chalupeckého, na něž se Trávniček rovněž odvolává.

V závěrečném pojednání *Sebeoslovení v lyrice* **Miroslav Červenka** zkoumá jednotlivé druhy sebeoslovení v naší meziválečné poezii, které vždy ilustruje ukázkami z tvorby jejich představitelů (zvláště Františka Halase, Vladimíra Holana, Jaroslava Seiferta, Vítězslava Nezvala, Jiřího Wolke- ra, Viléma Závady a Konstantina Biebla). Obzvláště tak osvětluje poetiku této tvorby a současně poukazuje na polyfoničnost básnického subjektu, čímž polemizuje s Bachtinovým modelem lyrického jednohlasí.

Druhý svazek *Proměny subjektu* zahrnuje osm studií, napsaných opět šesti autory. V prvním příspěvku, jenž nese název *Proměny autorského vypravěče*, **Jiří Holý** nastiňuje vývoj kategorie vypravěče v české literatuře. Soustřeďuje se na méně frekventovaný typ subjektivního vypravěče, který se vyskytuje například v prózách bratří Čapků, Vladislava Vančury, Jaromíra Johna nebo Milady Součkové. Holý jej analyzuje s vědomím širokých souvislostí, přičemž největší prostor věnuje rozboru vypravěče v románech Vladislava Vančury. O tomto autorovi napsal už mnoho prací (knižně vydal studii *Práce a básnivost*, 1990), a tak uvedeným textem zmnožil jejich počet a zároveň prohloubil výklad Vančurovy tvorby, o níž výstižně napsal: „Vančurovo dílo vyrůstá (...) z jiskřivého úžasu nad věčným prouděním světa v čase, nad tajemstvím viditelné i neviditelné skutečnosti, je to hledání sounáležitosti s řádem a tokem života, vepisování nových lidských významů do věci, ale i pozorné naslouchání hlasu věci, přírody i druhých lidí...“

V následující studii nazvané *Vyprávějící „já“ a prožívající „já“* **Marie Mravcová** zkoumá některé případy ztotožnění vypravěče s postavou v prózách biografické a quasibiografické ražby. Jde o díla Růženy Svobodové, Marie Pujmanové, Vítězslava Nezvala, Karla Poláčka, Ivana Olbrachta, Jaroslava Havlíčka, Jarmily Glazarové, Marie Majerové, Václava Řezáče nebo Karla Čapka. Mravcová tudíž zvolila široký záběr, ale svůj úkol zvládla dobře. Totéž lze říci i o její studii s názvem *Personalizace vyprávění*, analyzující vybranou problematiku z hlediska vypravěčské strategie, pozice postav a jejich vztahu k vypravěči ve třetí osobě. Mravcová tato hlediska sleduje mimo jiné při rozboru próz Fráni Šrámka (*Stříbrný vítr*), Josefa Čapka (*Stín kapradiny*), Ivana Olbrachta (*Nikola Šuhaj loupežník*), Jarmily Glazarové (*VIČÍ JÁMA, Advent*), Karla Čapka (*Hordubal, První parta*) či Marie Pujmanové (*Lidé na křižovatce*).

Další dva příspěvky – *Postava–definice a postava–hypotéza*, *Postava–subjekt a postava–objekt* – napsala **Daniela Hodrová**. V druhé studii nejdříve krátce pojednává v teoretické a historické rovině o postavě literárního díla (s důrazem na její znakovost), vyrovnává se s ostatními termíny (typ, charakter, hrdina) a glossuje poetiku postavy obsaženou ve statce F. X. Šaldy. Poté vymezuje pojmy *postava–definice* a *postava–hypotéza*: jsou odvozeny z typologie románu a vyjadřují rozdílnost postav z hlediska problematičnosti, fiktivnosti, mnohoznačnosti, příslušnosti k jednotlivým žánrům etc. Svě teze Hodrová demonstruje – vesměs velmi přesvědčivě – na postavách K. M. Čapka–Choda, Jaroslava Haška, Vladislava Vančury, Karla Čapka, Jaromíra Johna, Milady Součkové i několika cizích tvůrců. Bere přítom v potaz též jména a způsoby charakterizace těchto postav, jejich korespondence s kategoriemi vypravěče a čtenáře, s tvarováním syžetu i s pojetím prostoru a času.

V druhé studii se zabývá jinou polaritou v poetice postavy, a sice oscilací mezi póly subjektu a objektu: „Situace se na první pohled jeví tak, že tam, kde vypravěč splývá s postavou, uplatňuje se postava plně jako subjekt, tam, kde se vytváří distance, vystupuje naopak jako objekt závislý na vypravěči...“ Tato situace je ovšem složitější, což Hodrová také specifikuje a ilustruje analýzou postav Karla Čapka, Jaroslava Haška, Fráni Šrámka, Vladislava Vančury, Ivana Olbrachta, Milady Součkové, Richarda Weinera. Z těchto analýz je třeba vyzvednout úvahy o Švejkovi jako o „tematizovaném vypravěči“, ale i zdůraznění jeho loutkovitosti a klaunství. Ocenění zasluhují rovněž

autorčiny interpretace dvojníků, postav s tajemstvím a rozličných marionetních figur, jakož i postav tvořených jako aluze známých literárních typů.

Druhé spektrum Proměn subjektu implikuje i drama, a to zásluhou Pavla Janouška, který sem přispěl studií *Interní subjekt v dramatu*. Aplikoval v ní vyšší míru abstrakce, přičemž došel k závěru, že „proces subjektivizace dramatu je procesem rozšiřování jeho výrazových možností a současně i procesem částečné destrukce specifčnosti dramatu jako literárního druhu“. Ve svém náčrtu Janoušek rozebírá – po nezbytném obecném úvodu – vývoj naší dramatické tvorby v meziválečném dvacetiletí. Zastavuje se u „problémové dramatiky českého relativismu“, u dramatické grotesky a rozmanitých lyrických her, u charakteristických postav. Vposled si všímá subjektivizace dramatu uskutečňované prostřednictvím dramatika, režiséra a herce.

Následující studie měla být zařazena do prvního svazku, neboť se týká básnictví. Její autor Jiří Trávniček ji nazval *Modelový čtenář meziválečné poezie* a po úvodní charakteristice čtenáře jako účastníka procesu literární komunikace v ní ukazuje, jak se tato abstraktní kategorie vyvíjela od „poetického naivismu“ přes proletářskou poezii, poetismus a surrealismus až po tvorbu členů Skupiny 42. Ač si zvolil speciální zorný úhel, úhrnem řekl ledacos o celkovém vývoji české poezie mezi oběma světovými válkami.

Posledním příspěvkem je studie Alice Jedličkové *Tematizovaný adresát v próze*. Autorka v ní zprvu definuje titulní sousloví (tematizovaný adresát je v literárním díle vyjádřen explicitně, tvoří tedy součást jeho struktury) a pak rozebírá jeho konkretizace v dílech Josefa Čapka, Jaromíra Johna, Vladislava Vančury, Richarda Weinerja, Eduarda Basse, Jaroslava Havlíčka či Karla Konráda. Akcentuje přitom mnohotvárnost a dialogický ráz těchto děl, jejich literárnost, reflexivnost, polemičnost. Podobně jako třeba Trávniček tak říká víc, než by se mohlo z názvu její studie zdát.

Je nabílední, že publikace *Proměny subjektu* představuje významné dílo naší literární vědy. Prohlubuje poznání moderní poezie, prózy i dramatu, zejména jejich poetiky, významové výstavby, vzájemných vazeb i sepětí se společenskou realitou. Je značně metodologicky inspirativní (hlavně pro interpretaci básnických a prozaických děl), vyniká tvořivou aplikací rozsáhlé sekundární literatury, bezděky stvrzuje vysokou kvalitu a tvárnou i tematickou mnohostrannost meziválečné české literatury. Odborná a stylistická úroveň jednotlivých studií je poměrně vyrovnaná, některé příspěvky však trpí přemírou termínů a cizích slov. Jako celek je tato publikace primárně určena literárním teoretikům, nicméně měla by se dostat do rukou i učitelům a studentům češtiny.

Jiří Poláček

ŽENY V KULTURNÍCH DĚJINÁCH

Norma L. Rudinsky: *Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival*. Slavica Publishers, Inc., Columbus 1991, 285 stran.

Úloha žen v dějinách kultury je stále častěji předmětem nejrůznějších úvah, zejména v souvislosti s rozšířením tzv. feministických výzkumů v literární teorii posledního třicetiletí. Otázka sociální mobility ženy, resp. její axiologické a estetické participace na celkovém uměleckém procesu se stává teoretickým zdůvodněním filozofie „životní alternativy“ („jinakosti“), jež zkoumá literární kreativitu potlačovaných subjektů vyvíjejících se bez příznivých možností seberealizace. V extrémní podobě tato ideologie rezistence proti tradičnímu stereotypu pasivního objektu ústila do absolutní negace mužského modelu světa a tím paradoxně směřovala k nerespektování specificky ženských forem kulturních aktivit. O komplexnější a snad i objektivnější pohled na tuto rozpornou a často diskutovanou problematiku prostřednictvím vědomě zvoleného časového a pramenného záběru slovenského národního obrození usiluje americká slavistka **Norma Leigh Rudinsky** v monografii *Incipient Feminists*, která vznikala za podpory IREXu v roce 1982 a v letech 1984–1985 a která čerpá z rozsáhlých materiálových výzkumů českých a slovenských archivů.